

Jan Łoś.

Zaimki od tematu *io-* w dawnej polszczyźnie.

1. Formy deklinacyjne.

Zaimki te mają niektóre szczególne właściwości pod względem formy i syntaktycznego ich użycia.

Już w języku prasł. postpozycyjna partykuła *že* nadawała zaimkowi specjalne znaczenie zaimka względnego, por. stśł. *ji-že, ja-že, je-že*. Typ ten pozostał w języku stp. a obok niego powstały nowe formy przez przybranie innych partykuł czy też morfem zaimkowego pochodzenia: *-nz, -to*, wskutek czego powstały formy: *jen, jento, jenže, jenžeto*; pod tym względem z językiem polskim zgadza się też i czeski. W obu tych językach morfema *-nz* ukazuje się tylko w mianowniku i w bierniku liczby pojedynczej rodz. męskiego; inne partykuły zachowują się w całej deklinacji. Forma *jen* powstała nie z tematu **je-* lecz z formy mianownika-biernika **jb* i morfemy *-nz*; wskazuje na to analogiczny fakt powstania formy *ten* < **tż-nz*. Obok formy **jb* istniała też forma *ji*, poświadczona dla biernika wielu zabytkami a dla mianownika formą złożonej deklinacji przymiotników np. p. *dobry*, cz. *dobrý* < **dobrż-ji*. Tak więc tu poprzedzające *j-* czy *ž-* albo nie wywołuje wymiany następującego po niem *-b* na *-i*, albo też ją wywołuje. Odpowiednio do tego mamy następujące typy form:

I. **jb* zachowane tylko w złożeniach biernika z przymikiem: *ven* < **vżn-jb* np. *ven* Gn. 1b. *weyn* BZ I Reg. 30. 12

(194b), przez analogię też z innemi przyimkami już w najdawniejszych zabytkach polskich np. *przen* Fl. 7. 8. *nan* Gn. 172b. *poden* BZ Ex. 17. 12 (63b) i t. p.

Modyfikację fonetyczną tejże formy mamy dla mianownika i biernika l. p. r. m. z -*nž* lub -*ž* z dawniejszego *že*; pierwsza część złożenia ukazuje się w formie *je-* np. *Blogoslawoni mošz ien iest neszedl* Fl. 1. 1. *Kamen, gen sō odrzeczyly* Fl. 117. 21. *Kto gest ten, gen movy* BZ Judith 5. 27 (327b). *Syógnoł koncem tego prōta, gen w rōce dzerszał* BZ I Reg. 14. 27 (178a). Forma *jež* jest bardzo rzadka w najstarszych zabytkach, bo spotyka się raz: *Nad czelcza młodego, iesz dobiwa rogow* Fl. 68. 36. Natomiast *yesh* czy *dawa* — *qui* (regna) *dat* (celestia) w rp. z pol. w. XV Akad. Um. por. SKJ V 268, oraz często w BZ *Potok, gyesz cyekl* II Par. 32. 4 (276a) i in. takież formy są innego pochodzenia, o czym niżej.

Najzwyczajniejsze są połączenia zaimka *jen* z partykułą *že*: *jenže*, *jenž*, do czego również często dodaje się partykuła *to*: *jenžeto*, *jenžto* np. *Sadl ies na stolczu, iensze sōdzisz prawdō* Fl. 9. 4. *Iaco proch, iensze* (quem) *rzucza watr* Fl. 1. 5. *Any bil, iensz bi zbawoni vczynil* Fl. 17. 45. *Smok ten, genz yes stworzyl* Fl. 103. 28. *Enoch, genszeto ... gymyal Matuzale* BZ Gen. 5. 21 (7a). *Przikazal pan Moyzeszowi, aby ge szcurirdzil ... przes tego slubu, genzeto gim zaslubil na Oreb* BZ Deut. 23. 18 (143b). *Iaco czen, genszto myya* Fl. 108. 22. Wszystkie te formy mają znaczenie zaimków względnych.

II. Forma *ji* ukazuje się tylko w bierniku bardzo często w zabytkach aż do końca wieku XVI np.: *Chwalcze gy* Fl. 148. 4. *Ony szō gy bily szōly* Gn. 173a. W mianowniku tylko w złożeniu z partykułami: -*že* i -*žto* jako zaimek względny np. *Poszly ku mnye sina swego, gysz gest na pastwach* BZ I Reg. 16. 19 (183a). *Warzisz z nyey dwanaszcze chlebow, giszto kalsdi bōdze myecz dwa dzeszycōtki* BZ Lev. 24. 5 (90b). Także w bierniku: *Abi nye bila ksyōsznōō ... na gey lugu, gysz byla posiryōcyła* BZ III Reg. 15. 13 (198a). *Ktori gest to glos ... od dobitka, gisto ia szliszō* BZ I Reg. 15. 14 (181a). To samo i w dawniejszych zabytkach np. *Gisz sōdzisz zemō* Fl. 93. 2.

Prócz tego dla biernika l. p. r. m. są jeszcze następujące

formy: *jej*, jak i w języku czeskim: *Postawil gyey panem* Fl. 104. 20. *Rozmnoszył lvd swoy sylno y szczyrdzył gyey* Fl. 104. 23. *Rozgnyewal sye yest roserdzyym gospodzyn na lvd swoy y omrzalo yest gey dziedziny swoyey* Fl. 105. 38. *Poslal ... aarona, yegosz wybral gyey* (quem elegit ipsum) Fl. 104. 25. Po za psalterzem Floryańskim spotkałem tę formę raz tylko: *święty Biernat chwali wstyd, aby iey miłowala* r. 1528 Rozpr. III 68¹⁾. Drugą taką niezwykłą w zabytkach polskich formą jest *je* w BZ: *Uczini drzewey, nisz ge* (eum) *wyodo w zemyo, yozemto slubil genu* Deut. 31. 21 (155b). *Ukamyonowano ge* (eum) *wszistek Israhel, y wszitko, czosz bilo gego. ognym zezono gest* Jos. 7. 25 (167a-b). *Chleb przed nye polozyl; genze powyedal* Gen. 24. 33 (28b). *Offyeruge czelcza ... a ... obyetowaw ge ... dotkne rogow oltarowych (!)* Lev. 8. 15 (81b).

Dla rodzaju nijakiego w mianowniku używają się tylko formy: *jeż*, *jeżto*; dla biernika oprócz nich mamy jeszcze niezłożone *je*. Inne formy najprawdopodobniej są wynikiem albo omyłki przepisywacza, albo niezrozumienia tekstu przez tłumacza, np. *Nye bodziesz offyerowacz ... zaplati psej w domu pana boga twego, bo czosz koli tego iest, genzeto by slubil* (quidquid illud est, quod voverit) BZ Deut. 23. 18 (143b).

Dwa razy użyta forma *jeż* w psalterzu Puławskim zapewne napisana błędnie zam. *jeż*: *Sluchaycze nyebyosa, yesz molwycz będą* Puł. Moys. 1 (302). *Dawyd yesz molwyl yest gospodnu slowa pyenya tego* Puł. 17, argum. (28).

Dla mianownika l. p. r. ż. forma *ja* w języku polskim nie spotyka się wcale, zawsze bowiem używa się *jaż*, *jażto*, na przykład: *Posluchayta ku modlytwye, iasz syo dzege* BZ II Par. 6. 40. (258b). *Pogrzebiczye myo ... w yaskyny ssowytety, yaszto gest w polyu* BZ Gen. 49. 29 (43b).

W bierniku r. ż. samogłoska nosowa wyjątkowo tylko wyraża się przez literę podwojoną np. *Gest bila tato rzecz, yosmi mowly tobye* BZ Ex. 14. 12 (58b). W niektórych późniejszych zabytkach pisze się tu na końcu *-ę* np. *w nye* Puł. 56. 9 (113v).

¹⁾ Hanusz SKJ II 317 uważa to za właściwość tylko ortograficzną.

Z dwu odwiecznych form dopełniacza: *jego, go*, druga jest na ogół rzadka w zabytkach staropolskich, jednak już w najstarszych znajdują się obie np. *Ne iest zbawene gey w iego gospodne* Fl. 3. 2. *Ne bilo go* Fl. 36. 38. — W rodzaju żeńskim mamy też formę dwojaką: *jej, je*; zazwyczaj jedna z nich używa się wyłącznie lub przeważnie w jednych zabytkach, druga w innych np. Fl. i BZ mają przeważnie formę *jej*, natomiast Gn. tylko *je*. Obie te formy ukazują się nie tylko jako dopełniacze, ale także jako celowniki lub miejscowniki, np. *Pelnosz iey* Fl. 23. 1. *U nyey* BZ Jos. 2. 1. (160a). *Yacz k nyey rzekę* BZ Gen. 24. 45 (29a). *K ney* Fl. 138. 5. *W nyey* BZ Deut. 26. 1 (145b) i t. d. Z drugiej strony: *Ge przycladem* Gn. 14b. *K ne* Gn. 12a. *F ne* Gn. 3b. Te same formy spotykamy w zapiskach sądowych np. *Ya ye* (Skorochnie) *ne winowath* 1416 Czrs. 156. *Abych ge lyst zachowala* 1426 Przyb. kość. 20. *Tako ye bog pomoszy* 1403 SKJ III 197 i t. p. Niekiedy oba typy stoją obok siebie: *Nye uczinil gey pospolney, z nyczeto by bylo slusno wszem poziwacz* BZ Deut. 20. 6 (139b). Nadto jeszcze w BZ: *Gezto* (jej że to *Abram odpowiedzal* Gen. 16. 6 (17b). Takie same dwa typy deklinacyjne przedstawia odmiana innych zaimków rodzajowych oraz przymiotników w deklinacji złożonej, przy czym tu mieszanie typów jest częstsze np. formy na *-e* zdarzają się i w Fl.: *Z wisokosczy swótey swe* 101. 20, podobnie tamże 118. 7; 120. 3 i t. d.

Wyjątkowo też trafiają się formy na *-i* dla wszystkich tych samych trzech przypadków: *Yan ne beszal se dwema bratoma ... w Dzerszczin dom y ne wiewlekli y z domu* 1405 Piek. kość. 277. *W ni* Fl. 106. 34. *Gdy gy* (Maryi) *szwyastował* Gn. ap. 1a, a naturalnie również w deklinacji złożonej przymiotników jako też i zaimków rodzajowych np. *Ya sluga twoy y syn slughy twogy* Fl. 115. 6; podobnie tamże w psalmie 118 w. 57. 65. 73. 153, nadto r. 1393 Leksz. I Nr. 1448, r. 1400 SKJ III 188 i t. d. To wszystko wskazuje, że w tej deklinacji bardzo wcześniej utożsamiały się formy wszystkich trzech tych przypadków. Dla dopełniacza raz spotykamy formę *jeje*: *Oszyaszcze Dobeslaw saplacil poszagem gege dzielnycza* 1397 Leksz. kość. Nr. 2008. W zapiskach wielkopolskich zrzadka trafiają się też formy

dopełniacza l. p. r. Ź. *jejey*: *Viznala Swanthochne czōszcz w Przetoczne y iegey szostram* 1400 Piek. pozn. 29. *Hynczka ne wsōł pāney Jagneski w swoy rancze gwaltem y ne dal gegey na losze szwemu bratu* 1400 ib. 34. To samo w dzisiejszych gwarach: *Na jejěj grōb wjechał* Roger, Pieśni szlāżkie Nr. 123, w Opoczyńskim: *jeji*, jak i w l. m. *jejich*.

Narzędnik l. p. r. m. i nij. w Fl., Gn. i BZ odrōżnia się zawsze od miejscownika: pierwszy brzmi: *jim*, drugi *w niem*, niekiedy w Puł. spotykamy *w nym* 11v, 28v, 31v, 178v, 194v. Obok zwykłej pisowni np. *Bōdz gemu yako odzene, gym se odzewa* Fl. 108. 18. *Lomyl gym zli duch* BZ I Reg. 16. 14 (183a) niekiedy bywa podwojony znak samogłoski: *Czinsz czeszarzevi giim* (wołem) *ony szuplaczylly* Gn. 3b. Zamiast zwykłego miejscownika: *w niem*, trzy razy spotykamy w BZ formę na -j: *Dzala robotnego nye cincze w nyey* (w dniu) Lev. 23. 25 (89b). *Po nyey dzalaly Tekuey* Neh. 3. 27 (292b) *W nyey* (w dole) Deut. 24. 4 (140b).

Narzędnik l. p. rodzaju żeńskiego tak samo jak w rodzaju męskim i nijakim w zabytkach w. XIV i XV jeszcze nie ma nagłosowego *ń*- np. *Pokropy yō* (krwią) *szczyanō* BZ Lev. 5. 9 (79a). *Droga, iōsz pokaszō iemu zbawene* Fl. 49. 24. *Gasz marā mericy badzece, tās odmerā vam* Rozpr. XXIV 74 i t. d. Niekiedy z podwojonym znakiem samogłoski: *Snyōō* BZ Gen. 34. 2 (38b).

W mianowniku l. m. r. m. ukazują się tylko formy: *jiż*, *jiżto* np. *Bosza iest zema ... okrōg zem y gisz przebiwaiō w nem* Fl. 23. 1. *Rzecz Saul ku swim slugam, gysz okolo gego staly* BZ I Reg. 22. 7 (188b). *Przcz sō se rozplodzili, isto me mōpczō* Fl. 3. 1. *Gyny, gysto sze urodzō, twogy bōdō* BZ Gen. 48. 6 (41b). Dlatego też w wyrażeniu: *Sprawyedliwisz ti, iszesz nas opuscyl, gysmi myely zbavyeny bicz* BZ I Esdr. 9. 15 (287a) czytamy: *jiż-smy*. W rodzaju nijakim także dla mianownika formy zaimka wyłącznie z partykułą -że: *Wiley gniew ... w crolewstwa, iasz ymena twego ne wzirali* Fl. 78. 6. *Swyerzōta lesna, iasz na Lybanye, szedszi y potloczily Carduus* BZ IV Reg. 14. 9 (216a). Tak samo dla rodzaju żeńskiego: *Rozdzelyl wodi ... gesz bili nat stworzenym* BZ Gen. 1. 7 (1a).

W zakresie form biernika l. m. stosunki są inne: zaimek nie złożony z partykułami przedstawia jedną formę *je* dla wszystkich trzech rodzajów; w niej niekiedy znak samogłoski się podwaja: *Wywyodl gee* Fl. 105. 10; 105. 30; 106. 40; 108. 26. *Ustawil gee ksyószóti* BZ I Par. 12. 18 (243b), podobnie II Par. 25. 5 (266a). *Gdisz ge* (księgi) *czedl* BZ IV Reg. 22. 10 (228a). *Czyczl gee* (gwiazdy) BZ IV Reg. 21. 3 (226a). *Kto wzrzi ge* (sidła) Fl. 63. 5. *Badala gest gee* (świadcstwa) Fl. 118. 129. *Chowycze słowa ... a pelncze ge* BZ Deut. 29. 9 (151b). Niekiedy w BZ ukazuje się forma *jej*: *Ostrzegaycze ... mich sódow, a pelncze gey* Lev. 20. 22 (85b). *Otworzył broni ... a oprawył gey* II Par. 29. 3 (271a). Natomiast w połączeniu z partykułą *-że* forma zaimka rodzaju nijakiego różni się od formy r. męskiego i żeńskiego: *Pobral ... ssódi złote, gesz bil uczynyl Salomon* BZ IV Reg. 24. 13 (231b). *Na organych pyeszny bozych, gesz zloszil David* BZ II Par. 7. 6 (259a) i t. p. z wyjątkowymi uchyleniami: *Uczin ... wozi w myasto wozow, gyszysz drzewyey myal* BZ III Reg. 20. 25 (203b). Tymczasem w rodzaju nijakim normalną formą jest *jaż*: *Bódoly strzedz ... swadecztw mogych, yasz nawczo ge* Fl. 131. 12. *Wszitka słowa, iazesz mowyla, prawa sô* BZ Judith 8. 28 (332a).

Forma dopełniacza l. m. na wszystkie rodzaje *jich* pisze się niekiedy z podwojonym znakiem samogłoski: *Tedi giich kaszdi* (unusquisque) *zastóp swoy ku boyu sposoby* BZ Deut. 20. 9 (139b). W połowie XVI w. trafia się forma: *jejich* jak wyżej przytoczona z Opoczyńskiego: *Na ieich rzemieście* MMAe VII, Dod.

W celowniku forma *jim* także niekiedy z podwojonym znakiem samogłoski: *Movil k niim* BZ Deut. 18. 2 (157a).

Narzędnik w XIV i XV w. stale na wszystkie trzy rodzaje zachowuje formę *jimi*: *Bog wzgardzał gimí* Fl. 52. 7. *Isby só ony gymy* (dziećmi) *ne stawily* Gn. 12a. *Gymy* (kosami) *szezczono* 1415 Czrs. 146. *Abychom sza gymy nye zadzyly* Rozpr. XXIV 368. *Klamaly gymy* BZ II Par. 30. 10 (273b).

Forma miejscownika *jich* nie przedstawia żadnych powodów do uwag: *Ani colow* (kołów) *tikał na gich* (na granicach) 1411 Hube kal. 54.

Formy liczby podwójnej zachowały się w niewielkiej ilości:

zrzadka trafiają się mianowniki: *Gescze bilasta nye usnola, yasto syo tagilasta, tegdi zona wnidze k nima* BZ Jos. 2. 8 (160b). *Czoszsze ucinili dwyema kroloma Amoreyskima, yasz bilasta za Iordanem, Seonovi a Ogovi, gestosze zabili* ib. 2. 10 (160b). Częstsze formy celownika lub narzędnika: *Rzecz gyma* BZ Ex. 10. 16 (52b). *S nyma* BZ I Esdr. 8. 24 (285a) i t. d. Zresztą zastąpiono ją przez liczbę mnogą np. *Mam dwye dzewce, gezesta* (zam. *gizesta*) *geszcze mōzow nye znale* BZ Gen. 19. 8 (21b) i t. d.

2. Nagłosowe *ń*-

W historii rozpowszechnienia się nagłosowego *ń*- w formach przypadkowych zaimka utworzonego od tematu *io*- odgrywały znaczną rolę dwa czynniki: różnica między zaimkiem niezłożonym a złożonym z partykułą *-że*, i powtórę, charakter przyimka, stojącego z zaimkową formą przypadkową w związku syntaktycznym.

Forma przypadkowa zaimka, będąca w takim związku z przyimkiem, tak zwanym właściwym, t. j. takim, który już zapewne w okresie praaryoeuropejskim miał funkcyje przyimkowe, już w najdawniejszych czasach na gruncie polskim używała się normalnie z nagłosowem *ń*-. Bezwyjątkowo znajdujemy ją w połączeniach przyimka jakiegokolwiek z biernikiem l. p. r. m., a więc: *Przen* Fl. 7. 8. *Ven* Gn. 1b. *Nan* Gn. 172b. *Przesen* Gn. 181b. *Naden* Gn. ap. 3b i t. d. we wszystkich zabytkach. To samo najczęściej zachodzi i w innych przypadkach np. Fl.: *V nego* 75. 11. *Od nego* 71. 15. *K nemu* 4. 4. *Po ney* 44. 16. *W ne* 117. 19. *Z nych* 105. 12. *W nich* 2. 4. Gn.: *Na ne* 1a. *Sza ne* 14a. *Do nich* 176b. *K nim* 174b. *F nich* 173b i t. d. *Bes nyego* kon. XV Rozpr. XXIV 95; przykładów bez liku. Tak samo częste są przykłady dla zaimka złożonego z partykułą, ale tylko w zabytkach nieco późniejszych np. w BZ: *Odwaził gemu to srebro, za nyesto kupyl* Gen. 23. 16 (27a). *Do nyegoz ... wyedze Sarō* Tob. 7. 19 (319b). *Od nyegos* Lev. 22. 5 (87a). *Z nyegosz* II Par. 9. 11 (261b). *Pelnō mzdō przymysz ot pana boga Israhelowa, k nyemuszesz prziszla* Ruth 2. 12 (178b). *Przes*

zemye ... ku nyeyzessmi nye przistópili Deut. 2. 37 (134b). *Na zemi ... k nyeyzeto ... pospyeszicze* Deut. 31. 13 (154b). *W koscyele boszem, o nyemisze mowy pan* IV Reg. 21. 7 (226b). *Dnya sobotnego, w nyemzescze offyerowali* Lev. 23. 15 (89a). *Zastawyal iest myeszcze, na nyemzescze stany rozbiyali* Deut. 1. 33 (132a). *O nyemze* Num. 14. 40 (104a). *Po drodze, o nyeyzeto rzekl* Deut. 28. 68 (151a). *Vi wyecye naszó nódzô, w nyeyzesmi* Neh. 2. 17 (290b). *Nu nyeszto syô roznyewal pan* Judic. 10. 7 (172a). *Naydze studentyce ... z nychze gest woda wyedzona* Judith 7. 7 (329b). *Po grzeszech gego, k nymsze on przyprawyl israhelski lyud* III Reg. 15. 26 (199a). *Ukazô tobye, ktorzi sô to, nad nymyz dyabel ma mocz* Tob. 6. 16 (318a). *Wszelkye rzeczy, na nychze obywatowały* II Par. 30. 14 (273b). *Maludczî waszy, o nichzescze rzekli* Deut. 1. 39 (137b). *W tich ksyógach, w nychsze czedl* II Par. 34. 31 (281a) i t. d.

Natomiast w zabytkach starszych stosunkowo formy te są rzadkie i przeważają w nich formy bez nagłosowego *ń*-, np. w Fl. na jeden przykład z *ń*-: *Przed nimsze drszecz bódô* 26. 2, przypadają następujące bez *ń*-: *W iegosz iesm pwal* 40. 10. *Droga, po ieysze* 31. 10. *Dzen, w iensze* 19. 10. *Slowo, w gemsze* 118. 49. *Gora, w ieysze lubilo se w ney* 67. 17. *Gora Syon, na ieyszesz przebywal w ney* 73. 3. *Droga, po geysz bych chodzył* 142. 10. *Domow eburowich, z gichsze cochali czebe* 44. 10. *Ne bódzcie iaco kon a mul, w gichsze ne iest rozum* 31. 11. *W syny ludzske, w gychsze nye gest zbawyenya* 145. 2. *Z gegosz ne napelnył roky* 128. 6.

Również w innych zabytkach formy bez *ń*- są dość częste, np. w Gn.: *Dom ... poth gimszecz domem* 3b. *Xódzy ... f gichszecz xógach* 180b. *F' gemsze sô nam vkasuge* gl. 164b. *Swotoscz ... f gese ... gest gy vtvyrdil* gl. 165a. W innych: *Ne pobral penandzi, k gimsze prawo mal* 1406 Piek. kość. 309. *W crzyszv ... w gemsze gest zbawyenye* 1434 Rozpr. XXIV 350. Tak samo często w BZ: *Sgrzeszi czlowyek tim, prze gesto smyerczi bódze osôdzon* Deut. 21. 22 (141a). *Prze geszto* Tob. 8. 16 (320a). *Bidlil w zemi, za yôszto pan iest przisyôgl* Deut. 30. 20 (154a). *Wlodnôly zemyô, na iôzesz wzwyodl rôkô twô* Neh. 9. 15 (300a). *Prze iôszi* Neh. 6. 13 (295b). *Arphaxat gymyal Sale, ot*

gegosz bil poszedł Heber Gen. 10. 24 (12a). *Do gegosz II Par.* 36. 7 (283b). *Batuel, z gegosto syō urodziła Rebaka* Gen. 22. 23 (26a). *Alysz szō w szemyō nawrocysz, z geyszeszto uczynyon* Gen. 3. 19 (4b). *Do korabya ... w gemzeto gest bil duch żywi* Gen. 7. 15 (9a). *Z przepadnyenya myasta, w gemzeto gest bidlił* Gen. 19. 29 (22b). *Pogłōdny s tego myasta, na gemzez to nynye* Gen. 13. 14 (15a). Podobnie: *Na gemzeto* Gen. 19. 27 (22b); 21. 17 (24b); 33. 19 (38b). *W gemszeto* Gen. 1. 30 (2b); 6. 17 (8a); 23. 17 (27a). *Na teyto czyōszczy, na geyzeto cbodzō* Gen. 28. 20 (32a). *Do zemye ... w geyzeto Rachel porodziła syna* Gen. 35. 16 (40a). Podob. Gen. 28. 4 (31a); Ex. 6. 4 (46a). *Abi osyedył gori, przes gesztobi droga wyodła Judith* 4. 6 (325b). *Po wszech drogach byegala, po gychze syō gey zdalo, yszebi myał przidz sin gey* Tob. 10. 7 (321b).

Natomiast rzadkie są przykłady, gdzieby zaimek *jen* nie złożony z partykułą nie miał nagłosowego *ń-*, będąc w syntaktycznym związku z przyimkiem: *Setfszy sz im* Gn. 5a. *On k ym ne chciał ycz* 1408 Czrs. 13. *Ne rosorał trzsi copezow y granicz, ani colow tikał na gich* 1411 Hube kal. 54. *O gym* (de quo) Rozpr. XXIV 365. *Otyōł gest Iakob wszitko, czsosz gest myał nasz oczyecz, a ot gego* (et de illius facultate) *szō rosbogaczył* BZ Gen. 31. 1 (33b). *Ku im* ok. 1470 Rozpr. XXXIII 131.

Także niekiedy i w XVI w. np. u Paterka: *k jej ob. k niej* PrFil V 544.

Stoi to niewątpliwie w związku z tym faktem, że zaimek *jen* miał w języku polskim przeważnie znaczenie zaimka anaforycznego, rzadko względnego, natomiast zaimek *jenże* wyłącznie jako względny był używany. Widocznie więc zaimek anaforyczny ściślej łączył się z przyimkiem, niż względny i dlatego przedewszystkiem w takich wyrażeniach, jak *vzn-jb*, *vzn-jemb*, *szn-jim* przeniesiono *-n* przyimkowe do zaimka i z czasem rozpowszechniło się użycie innych form przypadkowych zaimka anaforycznego z *ń-* analogicznie do form *-ń*, *ńem*, *ńim*. Potem dopiero rozpoczął się dalszy proces upodobnienia: analogicznie do: *w ńem* mówiono: *w ńemże* i t. p. Jednocześnie jednak działała, choć znacznie słabiej, analogia odwrotna, wskutek czego również analogicznie do: *w jemże* mówiono: *w jem* i t. p. Takie

wzajemne wpływy form różnych dają się obserwować w historii morfologii, gdzie nietylko np. imiona męskie w celowniku l. m. na *-om* wywołują powstanie takichże form żeńskich, ale jednocześnie, zwłaszcza w początkach w. XVI, odwrotnie też celowniki żeńskie na *-am* wywołują tworzenie takichże celowników męskich; i różne inne wahania w tym czasie mają tę samą przyczynę.

Wpływ analogii zaimków anaforycznych był przeważny, a w ich zakresie, może wskutek istnienia takich form, jak: *wen*, *zan*, *nań* i t. p., gdzie *-ń* apereypowano, jako istotny element zaimkowy, oraz wskutek wpływu form miejscownika, zawsze używanych z przyimkiem, przenoszono *ń-* i do tych form, którymi rzadko bez przyimka się posługiwano, t. j. do form narzędnika: *nim*, *nią*, *nimi*, ale to już się stało znacznie później: najwcześniejszą taką formę znalazłem w ogłoszonym przez prof. Brücknera *Mammotrekie* pisany ok. r. 1470: *wsgardzyl gyest ny my* Rozpr. XXXIII 138, gdy w innym współczesnym *tamtemu Mammotrekie* jest: *wsgardzil gyest gymy* MPKJ V 38. Forma *imi* pozostaje zresztą jeszcze długo w użyciu, por. *Ruszum imi* 1545 Katech. 87a i w innych zabytkach.

Natomiast w syntaktycznem połączeniu z: *przeciw*, *około*, *miedzy*, *pośrzod*, *wmiasto*, *dla* i t. p. zaimkowa forma ukazuje się stale aż do XVI w. bez *ń-*, np. *Przeciw iemu* Fl. 12. 4. *Przeciwo gim* Fl. 63. 8. *Około iego* Fl. 75. 11. *Posrzod iey* Fl. 45. 4. *Posrzod gich* Fl. 54. 17 i t. d. Podobnie w Gn. *Medzy gimi* 153b. *Naprzecif gemu* 4b, również w BZ: *W myasto gych* I Par. 5. 22 (234a). *Podle gich* Neh. 3. 2 (291a). *Pole gego* Neh. 2. 6 (290a). *Myedzi ge* IV Reg. 17. 25 (220a). *Myedzi gymy* Neh. 5. 2 (294a). *Z sinow Caath, myedzi gymysz Uriel ksyószócyem bil* I Par. 15. 5 (246b). *Przeciwo gemu* Num. 22. 36 (115a). *Przeciwo gemu* Judith 3. 9 (325a). *Około gich* IV Reg. 17. 15 (219a) i t. d.

Także w zabytkach w. XVI np. *Około jego* 1543 Katech. 39. *Dla jego* (ejus causa) 1545 Rozpr. XXXVIII 318. *Dla jej* pocz. XVI PrFil II 476. *Około jego* Leop. Marc. 3. 32. *Przeciw jemu* 1543 Katech. 62 i t. d. Dziś także niektórzy mówią: *dzięki niemu* choć zdaje się w powszechniejszem użyciu są formy: *dzięki jemu*, *dzięki jej*.

3. Używanie form enklitycznych.

Dopełniacz i celownik l. p. r. m. i n. mają formy podwójne, z których *go*, *mu* używamy dziś a i dawniej używano ich tylko jako enklityki. Między językiem dzisiejszym a dawnym ta jednak zachodzi różnica, że w najdawniejszych zabytkach najczęściej w funkeyi formy enklitycznej używano form *jego*, *jemu*, np. *Uczynyl tego sameza* BZ Gen. 5. 2 (6a). Podobnie tamże: Gen. 28. 5 (31a); Ex. 18. 7 (64a); Lev. 8. 11 (81b); Deut. 25. 8 (145a). *Wrocze gemu ... bódziesz tego prosycz* BZ Tob. 9. 3 (320b). *Nyechaly tego* II Par. 24. 25 (265b). *Zzalilo szó tego gemu* (poenituit eum), *isze czlowyeka uczynyl* BZ Gen. 6. 6 (7b). *Czso bi to bilo oczce, gesz bichom gemu mogly dostoinne otplacycz* BZ Tob. 12. 2 (323a). *Ktore gemu znamyó dam?* BZ Tob. 5. 2 (316b). *Nycz tego newmneyszalo szó*, pocz. XV Rozpr. XXIV 85. *Byl winen yemu*, pocz. XV Rozpr. XXIV 82. *Woytek ... nye wyszal ... na Marczina, any tego chczal poszcz* 1441 Stppp. II, Nr. 2970.

W każdym większym zabytku XIV i XV w. setkami takie przykłady się spotykają; natomiast formy enklityczne są bardzo rzadkie: w psalterzu Fl. są dwie tylko: *Ne bilo go* 36. 38. *Zal mu gest bilo* 105. 43. Nieco częstsze są w Puł.: *Owo go nye* 76. *Bo go wyelye yest* 47 i t. d. Także i w innych zabytkach formy te są rzadkie: *Szó go ony byly przyuedly* Gn. 172b. *Teko czlowyeka ne gól go w gay* 1405 SKJ III 196. W BZ: *Proszó cyebye, oczce moy, abi go poprosyl* Tob. 12. 4 (323b). *Ze syó go bali* Num. 22. 3 (113b). *Przisporz pan lyuda swego sto krocze wyócey, nysz go gest* I Par. 21. 3 (253a). *Geszce go poszly ku mnye, acz gy szmyercyó zagubyó* I Reg. 20. 31 (186b). *Tu go zabyli* II Par. 25. 27. *Jako mu bilo rzeczono* Neh. 5. 13 (294b). *Czosz mu bilo przikazano* Lev. 21. 24 (87a). *Rzekl mu angyl* Tob. 6. 5 (317b). *Przekoly gemu ucho szydlyem, y bódzye mu sluga* Ex. 21. 6 (67b). Podob. Tob. 1. 14 (312b); II Par. 9. 2 (261a).

Raz forma *go* ukazuje się w funkeyi, która zawsze normalnie wyraża się z pomocą formy *jego*: *Wczinil gualthem w go stodole w budzewiczach scodi w szicze* 1405 SKJ III 196.

Formy biernika *ji, je*, zwykle zajmujące w zdaniu pozycję właściwą enklitykom, niekiedy znajdujemy w pozycji innej: *Toczyem bil przes wołyó bozó; gy chwalcye a spywawcye gemu* BZ Tob. 12. 18 (324a). *Posluchay, slow mich ust, a ge w syercu swem ... zakladay* ib. 4. 2 (315b). *Tak ge, iako sini gich* BZ I Par. 9. 23 (239b).

4. Funkcye przypadkowe.

Jakkolwiek przez czas długi używano właściwej formy biernika l. p. i w tych także wypadkach, gdy zaimek ściągał się do rzeczownika osobowego r. m., to jednak w tych razach wcześniej też wchodzi w użycie i forma dopełniacza zamiast biernika, np. Fl *W iegosz iesm pwal* 40. 10. *Blogoslawoni, iegosz iest wibrał* 64. 4. *Powyszcze yego* 106. 32 i t. p. na ogół rzadko; dla l. m. niema tam ani jednego przykładu, a w liczbie pojedynczej z jednym wyjątkiem są przykłady tylko dla zaimka względnego, jednak w Gn. już: *Szó go ony bily przyedly* 172b. Podobne stosunki panują w BZ, ale tu już mamy przykłady i na liczbę mnogą, a w liczbie p. także w odniesieniu do rzeczowników męskich żywotnych: *Szlyub moy ustawy(ó) ku Ysaakowiy, gegosto Sara tobye urodzyla* Gen. 17. 21 (19a). *Uszrzy za sobó barana, gegosto uderz za rogi* (quem assumens), *y weszmye gy* Gen. 22. 13 (26a). *Gegosz* (cielca) *wiczyszczyw ... przelege sbiteczno krew* Lev. 8. 15 (82a). *Zlamal wósza myedzanego, gegosz uczynyl bil Moyses* IV Reg. 18. 4 (221a). *Pogówszi zona móze, zatagy gich* Jos. 2. 4 (160a). *Poswyócył... sini, a wezwał gich* I Reg. 16. 5 (182b).

Wobec tak rzadkiego użycia formy dopełniacza zam. biernika, tembardziej wyróżniają się wypadki, w których taka zamiana form przypadkowych nie jest usprawiedliwiona normalnymi warunkami znaczeniowymi, co zresztą zdarza się tylko wyjątkowo: *Gospodne, dzalo twoge w poszrod lat, oszywy yego* (vivifica illud) Fl. Hab. 2. *Przidasz sobye gina trzy myasta ... a tak gich w cisto liczby podwogisz* BZ Deut. 19. 9 (138b).

Mało zrozumiałe przyczyny wywołały postawienie dopełniacza w zdaniu następującem: *Podadzó tobye myasto swe, gegosz mnymaio. bi nye moglo dobito bicz* BZ Judith 7. 9 (329b).

Z innych przypadkowych form zasługują na uwagę: bier-nik zam. dopełniacza: *Ne wloczil yō (panią) przes gistbō* 140b Piek. kość. 268 i genitivus partitivus: *Tedi giich kaszdī* (unus-quisque) *zastōp swoy ku boyu sposoby* BZ Deut. 20. 9 (139b).

5. Funkcye zaimka *jen*.

Najzwyklejszą jego funkcyą jest funkcyą zaimka anaforycznego, który niekiedy przy imionach zbiorowych stawia się w liczbie mnogiej, np. *Gydzy k ludu a poszwōczy ge* BZ Ex. 19. 10 (65b). W kazaniach Gnieźnieńskich ma on jednak tę właściwość, że używa się nietylko zamiast rzeczownika, wymienionego w jednym ze zdań poprzednich, ale także obok rzeczownika w tem samym zdaniu, np.: *Tentho dzen dzysegszy gestcy gy lyl... vezinil* 177a. *Chosbycz ony ... pany bogathe ... karaly ge* 11b. *Sto swich ryczerof gestcy giich ona szobō bila mala* 5a. *Ony swe sbosze szōcz ge bily rosprzedaly* 182a. *Vōtsza czuda ... gestcy ge on byl ... czynil* 179a. *Skorō swego czala szōcz gō oniy ... bily dzaly* (dali) 173a. *Perzinky ne malcy gest ge on byl* 5b. Także zrzadka w innych zabytkach: *Teko czlowyeka ne gāl go* 140b SKJ III 196.

Użycie tegoż zaimka w zdaniach względnych, łączących się z głównymi z pomocą zaimka *co, coź*, zwykle jest tak samo w BZ jak i w języku dzisiejszym: *Poyōl ... dobitek, czsosz gego bil napłodzyl* Gen. 12. 6 (14a). *Synowy mogy sōō, czso my ge dal bog* Gen. 48. 9 (41b).

Zdarzają się też i wcześniejsze przykłady: *Jakom ya bil przedal tō dzeszōczynō, czo mi yō Yeroslaw szwloczil* 1423 Stppp. II Nr. 1941.

Tenże zaimek zajmuje niekiedy miejsce współrzędne przy zaimku względnym. W psalterzu Floryańskim trzy takie miejsca są dosłownem odbiciem takiegoż zwrotu łacińskiego: *Postal ... aaronā yegosz wybral gyey* (quem elegit ipsum) 104. 25. *Gora, w ieysze lubilo se iest bogu przebiwacz w ney* (in quo beneplacitum est Deo. habitare in eo) 67. 17. *Gora Syon, na ieyszes przebywal w ney* (in quo habitasti in eo) 73. 3. Ale w BZ są

takież miejsca, choć w tekście Wulgaty nie podobnego nie znajdujemy: *Dwa syni tego, z nych z ktorich gednemu dzano Gerson* (quorum unus vocabatur) Ex. 18. 3 (63b). *Tycz sóp sódy, ktore wiloszisz ge gym* (quae propones eis) Ex. 21. 1. (67b). *Czinyly szle nad ti narodi, gesz ge pan zatracyl* (quas contrivit) IV Reg. 21. 9 (226b). *Przikazal pan sinom Jacobowim, gezsto ge* (quem) *nazwal Israhelem* IV Reg. 17. 34 (220b) — tutaj tłumacz zrozumiał, że nie Jakóba lecz synów jego Bóg nazwał Izraelem, t. j. narodem Izraelskim. *Zchromyl wszystkie konye wozowe kromye sta wozow, gesz ge sobye zachowal* (quas reservavit sibi) I Par. 18. 4 (250b).

Zdarza się też nietylko to, że gdy w zdaniu głównem stoją dwa rzeczowniki, wtedy niewiadomo, do którego z nich ściąga się zaimek anaforyczny, np. *Wszedł wszitek lyud w dom Baal, y zruszili gy* (t. j. Baala) BZ II Par. 23. 17 (264a), ale także zaimek ten może oznaczać pojęcie rzeczowne, zawarte w przymiotniku dzierżawczym, tak jakby zamiast niego stał w zdaniu głównem dopełniacz rzeczownikowy, na przykład w BZ: *Uderzył sze na oblicze otczowo, placzó a czaluyó gy* Gen. 50. 1 (44a). *Wrógal ymyenyu bozemu, a poklinal iest gy* Lev. 24. 11 (91a). *Tocyem bil przes wolyó bozó. gy chwalcye a spyewacye gemu* Tob. 12. 18 (324a) i t. d. Raz nawet w kazaniach Gnieźnieńskich zaimek anaforyczny ściąga się do przymiotnika cudzy, jako synonimu 'człowieka obcego': *Aby tesze thy ne poszódal ... cudze szony, any sbosa tego* 175a.

Drugą funkcją główną zaimka *jen* jest taka sama, która służy właściwie zaimkowi wskazującemu *ten*, a zwłaszcza często spotykamy to w psalterzu Floryańskim i Biblii Zofii. Oto niektóre przykłady z Fl.: *Czakał iesm iego, iensze me zbawona wczinil* 54. 8. *Drogó czincze iemu, iensze wstópil* 67. 4. *Groznemu y iemu, iensze byerze duch* 75. 12. *Doconay ió, iósz szczepila prawicza twoia* 79. 16. *Ne zbawi dobr gich, gysz chodzó* 83. 13. *Podobny bódó gym, gysz czynó ge* 134. 18. Tak samo w BZ: *Na czwarte pokolyeny gich, ktorzy nyenawydzely sóp mnye* Ex. 20. 5 (66b). *Nye weszmyecze viplaty od nyego, ktoris iest vinyen krwy* Num. 35. 31 (129b). *Viwyodszil gy, ienze urógal ... przirzucili gy kamymenim* Lev. 24. 23 (91b). *Seszsze yó na oltarzu na pamyócz*

gego, gesz gest offyerował Lev. 5. 12 (79a). *Pozegnanye go, genze syó zyavil we krzu, przydze na glowó Jozephowó* Deut. 33. 16 (157b). *Bila z nym, genze tu rozl* Gen. 21. 20 (24b). *Zemya nyeczista gest podle... ganyebnoscy gych, gysz ió napelnily* I Esdr. 9. 11 (286b). *Wirzucyl narodi przed gich oczima, geszesz z Egipta wizwol(il)* I Par. 17. 21 (250b). *Ta só gymyona gich, gesz zrodzily syó gemu* I Par. 14. 4 (245b) i t. d.

Wreszcie trzecią funkcją tegoż zaimka jest funkcja zaimka względnego i to nie tylko wtenczas, gdy z formą zaimkową łączy się partykuła *že*; w tym ostatnim wypadku zaimek zawsze jest względny; bez partykuły formy mianownika i biernika *jen* także zawsze mają znaczenie zaimków względnych, na co przykłady z Fl. i innych zabytków przytoczyliśmy wyżej. Prócz tego niekiedy i forma biernika *ji* ma też funkcję, np.: *On to pice flal byl f tento sóđ, gy on sam byl ocyscil* Gn. gl. 41a. Bardzo często w temże znaczeniu używają się formy innych przypadków, np. BZ: *W zemi, do nyeybi iócy wyedzeny bily* II Par. 6. 37 (258a). *Wszedł do tego myasta Segor móż, gemu gymyó Loth* Gen. 19. 23 (22a). *Ktori gest narod gyny na zemy, k nyemu szedł bog* I Par. 17. 21 (250b). *Prze rozdrasznyenye, gym gy bil popódzil Manases* IV Reg. 23. 26 (230b). *Od tego dnya, w nyem dom zalozil* II Par. 8. 16 (260b). *Lyvdze, gym só prorokowaly, bódó pomyotany* Jer. 14. 16 (PrFil IV 303). *Prziszly só ... na posatkó, na nyey przebiwal David* I Par. 12. 16 (243b). To samo i w starszych zabytkach, np. *Bódz yemu yako odzene, gym se odzewa* Fl. 108. 18.

6. Właściwości zaimków względnych.

Gdy zaimek względny ściąga się do imienia zbiorowego, może być użyty w liczbie mnogiej, np. *Proch ... posul na rowi pospolytego lyuda, gysz syó modlam modlyly* BZ IV Reg. 23. 6 (229a). Pojęcie rzeczowne, do którego zaimek się ściąga, może być wyrażone przez rzeczownik w każdym przypadku, nawet wołacz, przez zaimek wskazujący lub osobowy, przez przymiotnik, lub też może wcale nie być wyrażone, np. w BZ: *Bosze,*

gensze myō karmysz Gen. 48. 15 (42a). *Vi bracya, gyszescye kaplany w lyudu bozem* (quoniam vos estis) ... *syercza gich podzwynycye* Judith 8. 21 (331b). *Kto gest ten, gen mowy* Judith 5. 27 (327b). *Ia gesm Raphael angyol s tich syedmy geden, gysz zawszdi stojmi przed Bogem* Tob. 12. 15 (324a). *Iacyem, gen sina twego ... dowyodo* Tob. 5. 20 (317a). *Ktora radosc mnye moze bicz, gen we czmach syedzo* Tob. 5. 12 (317a). *Przcz myō zowycye Noemy, iosz pan ponyzil?* Ruth 1. 21 (177b). *Bodoci gesz ... iako silni, gen nye mosze zbawycz* Jer. 14. 9 (PrFil IV 302). *Z Iakoba bodze, ienze panowacz bodze* Num. 24. 19 (117b). *Ienze bi ucinil sromoto ... iakos iest ucinil, takes ma bicz gemu* Lev. 24. 19. (91a). *A on odpowiedzal. Przyszosz my. Gensze gdysz przyszokl ... obroczył sze* Gen. 47. 31 (41a). *Przepuszcz yō wolnye ... genze ges yō ponizil* Deut. 21. 14 (141a). *Ze wszego, gegos byerzecze pirwe urodi, offyerucze bogu* Num. 18. 28 (111a). *Dusza, ktorasz syō dodknye nyeczystego, albo geszto zabito gest od swyerza ... wynna gest* Lev. 5. 2 (78b). *Moze vicupycz, geszto przedal bil* Lev. 25. 25 (92b). *Spichaly ge na dol z skali, gysz syō wszitci stlukly* II Par. 25. 12 (266b). Podobnież i w innych zabytkach, nawet najstarszych, np. Fl.: *Sadl ies na stolczu, ienze sōdzisz prawdō* 9. 4. *Ne bylo, yen by pomogl* 106. 12. *Przcz sō se rozplodzili, isto me mōoczō* 3. 1. *Weszelycz se ya bōdō ... yako gensze nalazl lyp* 118. 162. *Bosza iest zema ... okrōg zem y gisz przebiwaiō w nem* 23. 1.

Dość często zaimek względny, podobnie jak i anaforyczny, ściąga się do pojęcia imiennego, zawartego nie w formie przydawkowej rzeczownika, ale w przymiotniku dzierżawczym, mającym funkcję dopełniacza, np. w BZ: *Nye byerz synu memu zoni z dzewek Chananeyskich, w gichszeto zemi przebywami* Gen. 24. 37 (29a). *Na zwyrzchnich prodzech domowich, w gichszeto (w domach) gi bōdzycze (!) geszcz* Ex. 12. 7 (54b). *Maiōcz ksyōszōt trsydzesczy myeszczskich, iaszto (miasta) gego gymyenyem sō nazwana* Judic. 10. 4 (171b). *Nye ehczal posluchacz przikazanya kapalniskiego (!) genze w tem czasie sluzi panu bogu* Deut. 17. 12 (136a). *Nye odeszly od grzechow domu Jeroboamowa, gen ku grzechu przyprawyl lyud* IV Reg. 13. 6 (214b). *Zalym ku ktoremu sōdzi Israhelskemu mowyl, gym (Israel, quibus) bil przikazal*

I Par. 17. 6 (249a). *Poloszcye skrzyynyŃ w swyŃcy koscyclney, gen udzalał Salomon* II Par. 35. 3 (281b).

W powyŹszych wyrażeniach pojęcie rzeczowne bądź co bądź jest łatwe do językowego oznaczenia choćby z pomocą zaimka osobowego lub wskazującego. Trafiają się jednak i takie zdania, gdzie zaimek względny oznacza pojęcie rzeczowne, którego wyrażeniem jest całość zdania głównego, czyli, ściślej, które jest zawarte w orzeczeniu zdania głównego, jest ono bowiem pojęciem czynności, przez osobową formę czasownika oznaczonej, np.: *Otpissal gess czterdzesczi tissocz kop ... yegoschess nye myal vczinicz* 1420 MMAe VIII 459. *Iakos iest ucinil w Egipcze, geszto wszitczci widzeli* BZ Deut. 1. 30 (132a). *Sini Iudzini a Ierusalemke chcecye sobye podbycz w robotnyki a w robotnyce, gegosto nye gest potrzeba* (quod nequaquam facto opus est) BZ II Par. 28. 10 (269b). *Si piscina rumperetur, gyego Boze vchoway* 1494 AGZ XVIII 352. Dziś w takich zdaniach używamy wyłącznie zaimka *co*.

Bywa też i tak, że rzeczownik, do którego ściąga się zaimek względny, powtarza się w zdaniu pobocznym, np. *Ten dlug ... yegosz dlugu ...* 1400 Stppp. VIII. Nr. 10. Zwłaszcza często w Gn.: *Dom ... poth gimszecz domem* 3b. *Tho dzieczŃ ... geszcy dzieczŃ dzieczica porodzy* 5a. *Tocz gest tho odzene, gymsze odzenym kalsda dusza ma ...* gl. 164a. *Gascy słowa* 175b. *XŃdzy ... f gichszecz xŃgach* 180b i t. d. Podobnie niekiedy w BZ: *Kakocz myŃ cyesŃcz moy Raguel zaprzisyŃgl, gegoz zaprzysyŃzenya przestŃpycz nye mogŃ Tob.* 9. 5 (321a). Raz użyto podwŃjnego zaimka względnego w BZ: *Sodzyl lud, gensze ktory stal* Ex. 18. 13 (64a).

W zakresie warunkŃw ściągania się zaimka względnego do rzeczownika lub innego wyrazu. pojęcie rzeczowne oznaczającego, zaimek ten wykazuje wiele cech wspŃlnych z zaimkiem anaforycznym, co jeszcze raz stwierdza, że między temi dwoma funkcjami istnieje zwiazek genetyczny. WyŹej podaliŃmy przykłady wŃspŃrzednego uŹycia dwu zaimkŃw: względnego i anaforycznego, tu przytoczyć naleŹy jeszcze jeden, w którym zaimek anaforyczny jest wyrażony przez *on*: *Gensze y on slowi israhelskimy wzgardzil* BZ Judic. II 20 (173b).

Dwu form zaimka względnego, zdaje się dopiero w XV wieku, używano w znaczeniu, odpowiadającym dzisiejszemu względnemu *co*, więc w odniesieniu do imion bez uwagi na ich rodzaj lub liczbę. Jedną z nich jest właściwa forma mianownika rodzaju męskiego *jiŝto*, drugą — forma *jeŝ* lub *jeŝto*. Dla obu liczne bardzo przykłady daje BZ. Forma *jiŝto* ukazuje się tam tylko w funkcyi mianownika: *Uczynyl bog ... robaczstwo, ysto szó płodzy po szemy* (omne reptile terrae) Gen. 1. 25 (2a). *Bilo wszystko stworzenye, isto szó skazyło na zemy* (omnis quippe caro corruperat viam suam super terram) Gen. 6. 12 (8a). *Oponó, giszto vnido przede drzwi ... a opony, giszto zawyeszoni (w) wescu* (tentorium, quod trahitur ante fores ... tentorium quoque, quod appenditur in introitu) Num. 3. 26 (100b). *A odliczysz sobye sedm tidnyow rokow, to iest sedm sedmi, giszto spolu czini dze-wyócz a czterdzesci lyat* BZ Lev. 25. 8 (91b). *Owoce z drzewa, gisto gest w rayu, gemi* BZ Gen. 3. 2 (3b). *Bódzesz przeklyóti na szemy, istocz (quae) gest otworzyła swa usta a przyyóła krew brata twego* Gen. 4. 11 (5b).

Forma *jeŝ* w znaczeniu mianownika lub biernika: *Potok, gesz cyekl* II Par. 32. 4 (276a). *Ezechiasz, gesz skazil ... oltarze* II Par. 32. 12 (276b). *Wszelykyey rzeczy, gesz pokalyacz mosze* Lev. 7. 21 (80b). *Gest gena szona, gesz ma wyeszczbó* I Reg. 28. 7 (191b). *Jól gy ... w Rebla, ta gesz gest w zemy Emath* IV Reg. 23. 33 (230b). *Odeymye ... tuk skopowi, gesz obyétuge za pokoyne* Lev. 4. 35 (78b). *Wszey zemye, gesz opatrzisz (quam conspicis), tobyecz dam* Gen. 13. 15 (15a). *Zawyózany ... klyótwo, geszesmi (qua) rzekly* Judic. 21. 18 (175b). *Ucyekaiócz rani, gesz bil bog nan przepuscyl* Tob. 1. 21 (313a). *Potemsmi syó modlyly panu bogu naszemu, prze geszesmi gy myely myloscywego* (deprecatus sumus ... secundum haec; quem et propitium habuimus) II Esdr. 8. 54 (307a). *Nye smócyłem ia Israhela, ale ti, a dom oczcza twego, geszesce nye chowaly przikazanya* III Reg. 18. 18 (203a). *Koscyoli modlebne, gesz bili w myeszczyech* IV Reg. 23. 19 (230a). *Ta só gimyona gich, gesz zrodzily syó gemu* I Par. 14. 4 (245b). *Obnowyl słowa slubu, gesz pysani w tich ksyógach* IV Reg. 23. 3 (229a). *Przepowyedzal ta słowa, geszesz uczynyl* IV Reg. 23. 17 (229b).

Niekiedy w połączeniu z zaimkiem anaforycznym we właściwej jego formie przypadkowej: *Wszedł lud, genzeto ma robotowacz, gez gy bōdo udrōczaczy* (verumtamen gentem, cui servituri sunt, ego judicabo) Gen. 15. 14 (17a).

Forma *jeŹto* rōwnieŹ najczęściej w funkcyi mianownika lub biernika: *Człowiek nye bił, gezto bi dzalał szemyō* Gen. 2. 5 (2b). Podobnie ib. Gen. 4. 16 (5b); 7. 23 (9a); 13. 5 (14b); 13. 18 (15a); 32. 7 (36b); Num. 22. 6 (113b); 25. 6 (118a); 26. 64 (121a); Deut. 20. 14 (139b); I Reg. 22. 6 (188b) i t. d. *Wspomyno na swoy szlyub, gezento wam szlubył* Gen. 9. 15 (11a). *Drudzi synowy bily Camowy, gezto sō* Gen. 10. 6 (11b). Podobnie Gen. 14. 5 (15b); 14. 7 (15b); 14. 24 (16b); 34. 5 (38b); Num. 2. 11 (99a); 2. 26 (99b); 2. 30 (99b); 15. 9 (105b); 18. 21 (110b); Deut. 2. 29 (134a); 28. 1 (148a); 28. 7 (148a); 29. 22 (152b); 30. 10 (153b); Jos. 8. 20 (168b); 8. 22 (168b); 8. 24 (168b); Judith 5. 8 (326b). *Wszitky zwyerzōta, gezto sō s tobo* Gen. 8. 17 (10a). Podobnie Gen. 13. 12 (15a); Deut. 3. 10 (135a); 28. 58 (150b). *Comu sō ty yagnyōta, geszesz to postawyl?* Gen. 21. 29 (25a). *Tato sō prawa geszeto przikazał pan* Num. 30. 17 (125b) i t. d. *Wszelkyey duszy zywey, geszto gest s wamy* Gen. 9. 10 (10b). Podobnie Gen. 2. 11 (3a); 9. 16 (11a); 13. 10 (15a) i t. d. często (ok. 20 razy). *Dawam czy pole y s to yaskynyō, gesto w nem* (quae in eo est) BZ Gen. 23. 11 (26b). *Acz bi spal z zonya (!) słōczenim szemyenya, geszto bi bila dziewczka* BZ Lev. 19. 20 (84a). *Udzalał pan bog s tey koszczy, gesto s adamowa boku wiyōł. szono* Gen. 2. 22 (3b). Podobnie Gen. 5. 29 (7a); 11. 5 (12b) i t. d. *Nye sznodzaycze, geszto sō s pokolenya waszego* (nolite attligere contribules vestros) Lev. 25. 17 (92a). *Sługa y sluzebniczka bōdze wam s rodu, gesto okolo was sō* (de nationibus, quae) Lev. 25. 44 (93b). *Poslednego zastōpa twego, gesto ustawszi sedzeli, zbył* (extremos agminis tui, qui lassī residebant, ceciderit) Deut. 25. 18 (145b). *Zyawyō syō quecze, geszto liscim roszirzonim w migdali stworzoni sō* Num. 17. 8 (109a). *Dwyema mōzoma, gesto lazōkami byly visłani, rzecze Jozue* Jos. 6. 22 (165b).

Rzadziej w funkcyi innych przypadków bez przyimka lub z przyimkiem albo przysłówków: *Nye bōdzewa winna tōto przy-*

syogo, gestosz nasz zaprzisyógła Jos. 2. 17 (161a). *Lyudzi nye-wyernich bidlyło pelno z dawna po uszey zemy tódi, geszto chodzily ot tego myasta Sur* (euntibus Sur) I Reg. 27. 8 (191a) w znaczeniu 'któredy chodzili'. *Zemye gych poddaw gim, gesto bidlily az do Sowad* (gdzieżto bydlili Mał. terram ... tradens, quam possident usque in praesens) Deut. 2. 22 (133b) w znaczeniu 'na której'. *Navroczy ... panu, geszto skodo bila uczynila* (cui damnum intulerat) Lev. 6. 5 (80a). *Yadlesz owocz z drzewa, gezto* (de quo) *czyezm bil przikazał, abi gego nye yadi* Gen. 3. 17 (4b) i podobnie Gen. 3. 11 (4a).

Raz tylko podobny przykład znajdujemy w Fl.: *Prosyce, geszto* (quae) *na pokoy só yeruszalem* 121. 6. Tu jednak tłumacz najprzód czeski, a za nim polski, mógł wziąć łacińskie „quae” za biernik l. m. rodzaju żeńskiego.

Takie użycie form zaimkowych zbliża ich funkcję do funkcji spójników, niekiedy przeto w ten sposób i spójniki łacińskie przekładano, np. *Obrza(z)ał ge Jozue, gisto* (quia) *iakosz só syó zrodzili, (s) skorkami byli* BZ Jos. 5. 7 (164a), choć można też przypuścić, że tłumacz zam. „quia” miał w pierwowzorze łacińskim „qui”.

Niejasne ma znaczenie forma *jęż* w psalterzu Puławskim: *Dawyd yęsz molwyl jest gospodnu słowa pyenya tego* 17 argumentum (28).

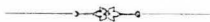
Raz, zapewne po prostu przez omyłkę, jedno zdanie tekstu łacińskiego rozłożono na dwa: główne i względne, ale pierwsze nie ma orzeczenia: *Złoto tey szemye, gez przedobre gest* (aurum terrae illius optimum est) BZ Gen. 2. 12 (3a).

Wreszcie niezwykła jest forma zaimka względnego w złożonym przysłówku: *Przenzeto* (quam ob causam) BZ Gen. 32. 32 (37a); oczekiwaliśmy *przenieżto*.

Skrócenia.

- AGZ Akta grodzkie i ziemskie. Wyd. Wydziału krajowego we Lwowie.
 BZ Biblia królowej Zofii. Wyd. A. Małeckiego 1871.

- Czrs.** Księga ziemi Czerskiej. W Warszawie 1879.
- Fl.** Psalterii Florianensis pars polonica. Ed. Nehring. Posnaniae 1883.
- Gn.** Kazania Gnieźnieńskie. Wyd. Nehring w Rozprawach wydz. filol. Akad. Um. t. XXV (gl. = glosy, ap. = appendix).
- Hube** Zbiór rot przysiąg sądowych. Wyd. Romuald Hube. W Warszawie 1888.
- Katech.** Catechismus. Wyd. Fr. Pułaski. W Krakowie 1900. Bibl. pis. pols. Nr. 56.
- Leksz.** Lekszycki — Die ältesten grosspolnischen Grodbücher. Posen 1887—9.
- Leop.** Biblia (Leopolity). W Krakowie 1561.
- MMAe** Monumenta Medii Aevi. Wydawnictwo Akademii Umiejętności w Krakowie.
- MPKJ** Materyały i prace Komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie.
- Piek.** Studya i rozprawy z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego Fr. Piekosińskiego. Tom VI. W Krakowie 1902.
- Przyb.** Vetustissima adjectivorum declinatio. J. Przyborski. Posnaniae 1861.
- Puł.** Psalterz Puławski. Wyd. Biblioteki Kórnickiej 1880.
- Rozpr.** Rozprawy wydziału filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie.
- SKJ** Sprawozdania Komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie.
- Stppp.** Starodawne prawa polskiego pomniki. Lwów — Kraków.

Spis skrótów użytych w opracowaniu „Mammothrektu z r. 1471“ na str. 1—172.

(Liczby w spisie skrótów oznaczają strony drukowanego tekstu Mammothrektu).

Abd. = Abdias 113.	Jac. = epistola Jacobi 136.
Act. = Actus 133—6.	Jer. = Jeremias 97—102.
Ag. = Aggaeus 115.	Jo. = Joannes 124—5.
Am. = Amos 112—3.	Job 59—63.
Apoc. = Apocalypsis 137—8.	Joel 112.
Bar. = Baruch 102—3.	Joh. = epistolae Johannis 137.
Cant. = Canticum 73—4.	Jon. = Jonas 113.
Colos. = ad Colossenses 129.	Jos. = Josue 31—2.
Cor. = ad Corinthios:	Judic. = Judicum 32—4.
I Cor. 126—7.	Judith 56—7.
II Cor. 127—8.	Lev. = Leviticus 21—4.
Dan. = Daniel 107—10.	Luc. = Lucas 122—4.
Deut. = Deuteronomium 28—31.	Mach. = Machabaeorum 117.
Eccles. = Ecclesiastes 70—2.	Mal. = Malachias 116—7.
Eccclus. = Ecclesiasticus 78—87.	Marc. = Marcus 120—2.
Esdr. = Esdrae:	Mat. = Matthaeus 117—20.
I Esdr. 52.	Mich. = Micheas 113—4.
II Esdr. 53.	Nah. = Nahum 114.
Esth. = Esther 57—9.	Neh. = Nehemias 52—3.
Ex. = Exodus 15—21.	Num. = Numeri 24—8.
Ez. = Ezechiel 103—7.	Os. = Oseas 110—2.
Gal. = ad Galatos 128—9.	Par. = Paralipomenon:
Gen. = Genesis 7—15.	I Par. 47—9.
Hab. = Habacuc 115.	II Par. 49—51.
Hebr. = ad Hebraeos 131—3.	Petr. = epistolae Petri 136—7.
Is. = Isaias 87—97.	Prol. = Prologi 5—7.

Prov. = Proverbiorum 66—70.	Soph. = Sophonias 115.
Ps. = Psalterium 63—6.	Thes. = ad Thessalonicenses 130.
Reg. = Regum:	Thr. = Threni 102.
I Reg. 34—8.	Tim. = ad Timothaeum:
II Reg. 38—42.	I Tim. 130.
III Reg. 42—5.	II Tim. 130—1.
IV Reg. 45—7.	Tit. = ad Titum 131.
Rom. = ad Romanos 125—6.	Tob. = Tobias 55.
Ruth 34.	Zach. = Zacharias 116.
Sap. = Sapientiae 74—8.	

Biblioteka Główna WSP w Zielonej Górze
nr inw.: ks 2 - 26051

II 26051/II/5